

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Nyelv és Kommunikáció Doktori Program

Rajnai Richárd

Terek, szerepek, határok

*Tizenévesek médiahasználata és
a médiaműveltség fejlesztése a késő modernitásban*

DOKTORI TÉZISFÜZET

Témavezető:

Dr. habil. Szijártó Zsolt PhD egyetemi tanár

Pécs, 2021

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezető.....	3
2. A kutatás elméleti kerete	5
3. A késő modernitás médiaműveltsége	5
4. A kutatás módszertana.....	7
5. A médiaműveltség iskolai fejlesztésének gyakorlata	9
6. Tizenévesek médiahasználata - a fókuszcsoportos interjúk tapasztalatai	11
7. Tizenévesek által készített médiaszövegek elemzésének tapasztalatai	12
8. Összegzés – a kutatás eredményeinek hasznosíthatósága a médiaműveltség fejlesztése során.....	14
Legfontosabb felhasznált irodalom.....	17
A szerzőnek a témában megjelent, illetve megjelenés előtt álló publikációi	19
Előadások, workshopok a témában.....	20

I. BEVEZETŐ

A gyerekek és a fiatalok médiához való kapcsolata sokféle olvasatot kínál, egyúttal sokféle tapasztalaton alapszik. A válaszok sokfélesége ellenére azonban nem lehet kérdéses, hogy a gyerekek és a fiatalok életében éppúgy központi helyet foglal el a média, mint a felnőttekében (Silverstone 2008 [1999]), sőt a média konvergenciája, a hálózati kommunikáció, a hangsúlyossá váló online jelenlét növekvő szerepet játszik az általános- és középiskolás korosztály életében. A szülők és az oktatási rendszer különböző szintjein tevékenykedők naponta szembesülnek ezzel a jelenséggel, azonban úgy vélem, mindez kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a digitális kor kihívásaira valódi és megnyugtató válaszok szülessenek. Magyarországon kevés a terület átfogó vizsgálatára irányuló kutatás (Herczog 2012; Székely–Aczél 2018, Németh et al. 2021; Rajnai–Németh 2021).

Előzetesen két hipotézist fogalmaztam meg. Egyfelől azt, hogy a magyar tizenévesek médiahasználatát és kommunikációját meghatározza a saját médiaszövegek létrehozásának lehetősége. Azaz a vizsgált korosztály tagjai nem tudnak, és nem akarnak pusztán passzív befogadóként viselkedni a médiahasználat során. Nagy arányban fogyasztanak olyan médiaszövegeket, melyeket ismerőseik, vagy általuk személyesen nem ismert kortársaik készítenek. Ezzel párhuzamosan a hagyományos médiaszövegek és platformok iránt csökkenő érdeklődést mutatnak. A közösségi médiában való aktív jelenlét is saját tartalmak létrehozására és megosztására ösztönzi őket, s eközben számos ismeretre tesznek szert, fejlődnek a digitális technológia használatához, illetve a médiaszövegek értelmezéséhez szükséges kompetenciáik.

A másik kutatói hipotézisem az volt, hogy ehhez a tevékenységhez kevés segítséget kapnak a felnőttektől, a korosztály médiaműveltségének fejlesztésére során a támogatás helyett a tiltásra és a fegyelmezésre kerül a hangsúly. Előzetesen különösen igaznak gondoltam ezt a köznevelés esetében, ahol nem csak a formális, önálló órakeretben megvalósuló médiaoktatás térvesztését éreztem problémának, hanem a médiával szembeni bizalmatlanságot és a médiaeszközök oktatási folyamatokba történő integrálásának hiányát is.

A hipotézisekben vázolt két problémakört, azaz a tizenévesek produktív médiahasználatát és az iskola médiához való viszonyulását, a tudásról és annak megszerzéséről alkotott vélekedések kapcsolják össze. Másként fogalmazva, a mai tizenévesek a médiahasználat során is szert tehetnek olyan tudásra, melyet hatékonyan tudnak alkalmazni a mindennapi életük számos területén. Ez olyan kihívás, mellyel valamilyen módon az iskolarendszer egészének, az egyes iskoláknak, és végső soron a pedagógusoknak is meg kell birkóznuk (hiszen eközben az iskola, mint intézmény létjogosultsága nem kérdőjelezhető meg).

A változó médiakörnyezet, a médiahasználat új módjait eredményezi. Nem csak az kérdés tehát, hogy az iskola lépést tud-e tartani a médiával a tizenévesek figyelméért folytatott versenyben, hanem az is, hogy képes-e olyan tudással felvértezni a fiatalokat, mellyel hatékony és etikus médiapolgárokká tudnak válni (Silverstone 2010 [2007]).

A kutatás módszertani kereteit úgy alakítottam ki, hogy mindkét hipotézisre válaszokat tudjak adni. A T-Tudok Zrt. kutatásához kapcsolódva, egy nagymintás online kérdőíves adatfelvétel válaszainak elemzésével egyfelől a magyar pedagógusok médiaműveltségről alkotott elképzeléseit vizsgáltam, másfelől képet kaptam a médiaműveltség iskolai fejlesztésének aktuális állapotáról. Ezt követően kiválasztottam hét, különböző szempont szerint eltérő iskolát, majd a média- és információs műveltség fejlesztésére vonatkozó szempontok alapján elemeztem pedagógiai programjukat illetve házirendjüket. A dokumentumok megismerésével párhuzamosan felkerestem az iskolákat, ahol arra kértem az önként jelentkező fiatalokat, hogy fókuszcsoportos beszélgetések során beszéljenek iskolai és iskolán kívüli médiahasználatukról, illetve ütköztessék véleményüket. A kutatás harmadik fázisában tizenéves fiatalok által, kollaboratív módon készített médiaszövegeket elemeztem.

2. A KUTATÁS ELMÉLETI KERETE

A média hatásáról folytatott tudományos diskurzust alapvetően két domináns nézet uralja. A modernista médiakutatási megközelítés fókuszában a média áll, és arra a kérdésre keresi a választ, *mit tesz a média a közönséggel?* E paradigmán belül a médiumok hatásmechanizmusának módjára és mértékére vonatkozóan különféle olvasatok vannak, de lényegét tekintve ezek mindegyike a hatalom normalizáló jellege felől közelít a médiához. A diskurzus másik oldalán a médiakutatás posztmodern elméletét találjuk, mely az 1960-as évek brit kultúrakutatásából indult ki és lett a következő évtizedtől meghatározó kutatási paradigma. A cultural studies kutatói – Raymond Williams nyomán – a közönség marginális csoportjai és a szórakoztató műsorok felé fordultak (Császi 2008), emellett a médiakutatás fontos területévé vált a mindennapi életbe ágyazódó médiahasználat és a mediatizáció vizsgálata is.

A médiáról folytatott diskurzus ma nem csak arról szól, hogy a média vizsgálata során a médiainstítményekre vagy a befogadókra érdemes-e koncentrálni, hanem arról is, hogy a mediatizációnak vannak nyertesei és vesztesei, árnyoldalai és előnyei, járhat haszonnal és okozhat károkat. Nem az a kérdés, hogy a médiaoptimista vagy a médiapesszimista olvasatok is érvényesek-e, hanem az, hogy komplexitásában értsük meg a késő modernitás médiájának használati módjait és azokat a hatásokat, melyeket a média mindennapi életünkre, és természetesen gyermekeink életére gyakorol.

3. A KÉSŐ MODERNITÁS MÉDIAMŰVELTSÉGE

A médiaműveltség fogalma ma már nehezen fedi le azt a gazdag és szerteágazó képesség- és készségkészletet, mely a kortárs médiahasználat elemzéséhez szükséges. A fogalom tudományos értelmezései együtt változtak a médiakörnyezettel, az esztétikai szempontok háttérbe szorulásával egyre inkább a szociokulturális jellemzők nyertek teret. Az internet, majd az új média széleskörű elterjedésével nem csak a fogalom nyert újabb és újabb, egyre

diverzifikáltabb jelentést, hanem új kifejezések is megjelentek (*multiliteracy, media- and information literacy, digital literacy, transliteracy*), azonban ezek egyike sem tudta még kiszorítani a *media literacy* kifejezést.

A magyar „médiaműveltség” szó értelmezése sem egyszerű. Egyrészt értelmezési korlátokat jelent, hogy nem teljesen fedi a „literacy” fogalmát, másrészt a műveltség tradicionális leírása szűk keresztmetszetet biztosít az értelmezésnek. Nem véletlen, hogy a magyar kutatók gyakorta kénytelenek kiegészíteni a médiaműveltséget a *média-írástudás*, *médiaajártasság*, *médiaértés*, újabban pedig egyre inkább a *médiatudatosság* fontosságának hangsúlyozásával.

A média az élet egyre több területén tölt be meghatározó szerepet. Az elmúlt két évtizedben a mindennapi élet olyan tereibe is beférkőzött, ahol korábban ez kevésbé volt elképzelhető. A folyamatos online jelenlét, a mindenhová elvihető mobil eszközök, az életünk minden apró rezdülésére figyelő okos eszközök révén a privát és nyilvános tér határai elmosódtak. Mivel a mindennapi élet egyre nagyobb mértékben mediatizálódik, így a média működésének megértése is komplexsége válik. Első pillantásra talán túlságosan kaotikusnak tűnik ez a helyzet, és mintha ez a komplexitás a megértést gátló zűrzavart hozna magával. Hiszen mennyivel egyszerűbb volt néhány évtizeddel ezelőtt a média kapcsán a sajtóról és az elektronikus médiumokról beszélni, és mennyivel nehezebb dolgunk van most, amikor már annak a meghatározása sem egyszerű, hogy miről is beszélünk, amikor média gondolunk.

De éppen ezért van szükség az értelmezéshez egy „térképre”, mely a Silverstone-i értelemben használt „médiapoliszban” történő eligazodásunkat segíti. Nem csak arról van szó, hogy miként igazodunk el a médiatérben, vagy, hogy miként tudjuk a leghatékonyabban használni az eszközöket, vagy tudunk választani a kínáló lehetőségek között, hanem arról is, hogy megértsük a médiatér működési logikáját és megértsük a szerepünket a mediatizált világban. Egy ilyen program megalkotása során segítségünkre lehet az a három elméleti modell, melyet Henry Jenkins, David Buckingham és Roger Silverstone alkotott meg az elmúlt két évtized kutatásaira alapozva.

4. A KUTATÁS MÓDSZERTANA

A disszertációhoz kapcsolódó kutatás kisebb részben kvalitatív, nagyobb arányban kvantitatív módszerekből építkezett, annak érdekében, hogy a kutatói kérdésekre adekvát válaszokat lehessen kapni. A kutatási módszerek kombinálását indokoltta tette a médiaműveltség-diskurzus összetettsége is. A kutatási design megtervezésekor figyelembe kellett venni, hogy a diskurzus egyik oldalán az iskola intézményesült, felnőttek által konstruált világa áll, a másik oldalt pedig a tinédzserek fragmentált mindennapi médiahasználata alkotja. Előbbi területről kvantitatív és kvalitatív mérési eszközök kombinációjával (online kérdőív és dokumentumelemzés), utóbbi területről kvalitatív módszerek kombinációjával (fókuszcsoportos interjú és tartalomelemzés) gyűjtöttem adatokat. A kutatás módszertanát, így az adatgyűjtés körülményeit, a kutatói kérdéseket, a vizsgált területeket és az alkalmazott módszereket az 1. táblázat foglalja össze.

Az iskolai médiaműveltség szerepének, illetve a médiaműveltséghez kapcsolódó attitűdök és iskolai gyakorlatok vizsgálata elsőként egy nagymintás online kérdőíves adatfelvétel és annak elemzése segítségével történt. A kvalitatív adatokat iskolai alapidokumentumok (pedagógiai program és helyi tanterv) elemzése egészítette ki. A tartalomelemzés a fókuszcsoportos beszélgetések helyszínéül szolgáló általános és középiskolák működését szabályozó dokumentumok alapján történt. Az így nyert információkat segítettek értelmezni a csoportok megszervezésére felkért tanárokkal és intézményvezetőkkel folytatott beszélgetések, illetve a terepmunka során tett részvevő megfigyelések.

A tizenévesek médiahasználati gyakorlatainak vizsgálatára fókuszcsoportos beszélgetések alapján került sor. A részvételi kultúrához való viszony és a kreatív tartalomkészítői gyakorlatok leírása a vizsgált korosztály tagjai által létrehozott médiaszövegek elemzésével történt. Elsőként egy üzenőalkalmazásban, páros munkában írt szerepjátékszöveget ismertettem. Ezt követően azt mutattam be, hogy miként és milyen okokból terjedt a konvergens médiatérben egy 13 éves fiú által készített filmetűd. A harmadik esettanulmányban kiskamaszok diákújságját elemeztem. Végezetül egy

Instagram-oldal tartalmán és készítési körülményein keresztül az offline és online tér szimultán birtokbavételére mutattam példát.

I. táblázat – Az empirikus kutatás dizájnja

	ÁLKALMAZOTT MÓDSZER	A MINTA MÉRETE ÉS JELLEGE	ADATGYŰJTÉS HELYE	ADATGYŰJTÉS IDŐPONTJA	A MÓDSZERREL FELMÉRT PROBLÉMATERÜLET
I. A médiaműveltség fejlesztése	Nagymintás reprezentatív online kérdőív	1020 fő, 43 fős médiatanár részminta	200 magyarországi iskola, az alábbi bontásban (súlyozott arányok): főváros: 13,5%, a megyei jogú város: 32,9%, egyéb városok: 35%, község: 18,6% általános iskola: 59,4%, szakképző intézmény (szakgimnázium, szakközépiskola): 19,7%, gimnázium: 20,8%. 250 főnél kisebb iskola: 36,5%; 250 főnél nagyobb iskola: 63,5%	2018. XI. 6. - 2018. XII. 31.	<i>A tanárok médiaműveltséghez kapcsolódó attitűdjei. A iskolai médiaműveltség- fejlesztés keretei. A médiaoktatás tartalma. Kihívások a médiaoktatásban.</i>
	Iskolai alapidokumentumok elemzése	A tanulói fókuszcsoportok iskolái (7), intézményenként: pedagógiai program, helyi tanterv, házirend		2019. IX.	<i>Az okoseszközök használatának iskolai szabályozása: lehetőségek és tiltások. Médiaműveltség szerepe az oktatási folyamatban.</i>
II. Tizenévesek médiahasználata	Tanulói fókuszcsoport	47 fő 8 csoportban, 13-18 évesek	Pécs (4), Szombathely (2); Kaposvár (1); Bükkösd (1); általános iskola (2), gimnázium (3), szakgimnázium (3)	2019. V. 6 - 2019. VI. 7.	<i>Az ifjúsági médiahasználat gyakorlata. Médiahasználat az iskolában. Az okoseszközök használatának iskolai szabályozása és az ehhez kapcsolódó tanulói stratégiák.</i>
	Tizenévesek által készített médiaszövegek	Négy szövegtípus a) szerepjáték-szöveg b) filmetűd c) iskolai újság d) tematikus Instagram oldal		2020. V. - 2021. II.	<i>A részvételi kultúra gyakorlata.</i>

A kutatás során alkalmazott kevert módszertan több célt szolgált. Lehetőséget teremtett arra, hogy a médiaműveltség fejlesztésével kapcsolatos iskolai elgondolásokat és gyakorlatokat a tizenévesek mindennapi médiahasználati praxisával összevetve vizsgáljam. A két terület nem független egymástól, a köztük lévő kölcsönhatások megértése hozzájárulhat egy jelenleginél komplexebb médiaműveltség fejlesztési program elkészítéséhez, ezáltal segítheti a fiatalokat abban, hogy hatékonyabban használhassák ki a médiahasználatban rejlő lehetőségeket, és könnyebben küzdjenek meg a kortárs médiakörnyezet kihívásaival. A különféle módszerekből építkező kutatási dizájn lehetővé tette egy átfogó kép megalkotását, és a mindennapi praxist részletesen ábrázoló, az egyéni döntéseket és attitűdöket dokumentáló elemzés elkészítését is.

5. A MÉDIAMŰVELTSÉG ISKOLAI FEJLESZTÉSÉNEK GYAKORLATA

A magyar gyerekek médiaműveltségének iskolai környezetben történő fejlesztésének növekvő igénye az 1990-as évek közepén, a Nemzeti alaptanterv kialakításakor indította el azt a folyamatot, melynek eredményeként a médiaoktatás – alap- és középszinten is – 1997-től önálló tantárggyá vált (Hartai 1998; Horváth Zs. 2013). A terület iskolai megjelenését az 1990-es évek második felében induló kereskedelmi televíziózás, illetve az attól való félelem tette sürgetővé.

A tantárgy azonban nem tudott széles körben elterjedni. Ennek okai szerteágazóak és összhangban állnak a nemzetközi tapasztalatokkal (Hartai 2016). Az önálló tantárgyi keretek kiürülése ellenére az oktatásirányítás reflektálni kívánt a digitalizáció és a késő modernitás médiakörnyezete jelentette kihívásokra. Ez tükröződik a 2012-es kerettantervekben, melyek több szempontból hoztak változást az oktatás tartalmában – és ezzel együtt a médiaműveltség fejlesztésében. Az önálló órakeretben történő médiaoktatás visszaszorult, helyére a médiatudatosságra nevelés célja került. A kutatás első fázisában a szabályozó dokumentumoktól indulva, a tanári fogalomhasználaton, a médiaoktatási

praxison és az egyes iskolákra jellemző egyedi megoldásokon keresztül, tehát az oktatás felől vizsgáltam ennek a változásnak a hatásait.

A meghatározott programra épülő médiaoktatás helyére lépő – ám sokkal kevesebbet kínáló – médiatudatosságra nevelés, kötelező nevelési célként, a kerettantervekből, az összes hazai alap- és középfokú iskola pedagógiai programjába bekerült. A médiatudatosság meghatározása a szabályozók szintjén valójában egy veszélyesnek tekintett médiakörnyezetet jelöl, mellyel kapcsolatban az alapvető iskolai cél a kritikus szövegértés kialakítása, amelyhez egyfajta eszközt jelent a médiaipar működésének ismerete. A tanárok médiaműveltség definíciója, és az iskolai házirendek igen világosan jelzik, hogy az iskola világa nem tud mit kezdeni azzal, hogy a média élvezetforrásként és a mindennapi tapasztalat forrásaként van jelen a tizenévesek életében.

A dokumentumelemzés egyfelől megmutatta azt, hogy az iskolákban a kerettantervi előírások adaptálásán kívül alig sikerült egyedi megoldásokat kialakítani a késő modern médiakörnyezet jelentette kihívásokra. Miközben az informatikai (digitális) műveltség rendkívül fontos hivatkozási alappá vált az iskolák számára, arról már kevesebbet, vagy alig szólnak az iskolai dokumentumokban, hogy ezek az eszközök miként hasznosulnak a mindennapi életben és milyen módon kapcsolódnak a médiakörnyezethez. Másfelől úgy tűnik, hogy az informatikai kompetenciák fejlesztésének hívószava mellett az iskolák számára lényeges az iskola hagyományos funkcióinak megőrzése. Az oktatási-nevelési folyamat szereplőinek a konszenzusnak és hagyományoknak megfelelő módon kell viselkedniük, a tudásátadás módja pedig évtizedekkel korábbi mintákat követ. A médiaműveltség komplex fejlesztése nehezen, vagy egyáltalán nem illeszthető ebbe a rendszerbe.

6. TIZENÉVESEK MÉDIAHASZNÁLATA

– A FÓKUSZCSOPORTOS INTERJÚK TAPASZTALATAI

A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések megerősítették a dokumentumelemzés megállapításait, miszerint a vizsgált intézményekben leginkább az informatikai képességek és készségek fejlesztésére tesznek kísérletet a pedagógusok, az információs- és médiaműveltség fejlesztése alig, vagy csak egy régebbi médiavilágra reflektálva történik meg.

A tizenévesek elmondása alapján a médiahasználat sokféle módon ágyazódik be mindennapi életükbe és nem válik el élesen a nem mediatisztált tevékenységeiktől. A médiahasználat három dimenziója (hasznosság, élvezet, ideológia) – egyénekenként eltérő hangsúllyal – befolyásolja, hogy mit csinálnak a médiatérben, milyen tartalmakat fogyasztanak, vagy éppen milyen médiaszövegeket hoznak létre. A hasznosság, az élvezet, illetve az ideológiai szempontok különféle arányú mintázatai alapján kísérletet tettem öt eltérő médiahasználati attitűd-csoportba sorolni a megszólalókat (elitisták, technokraták, moralizálók, nézelődők, kevés médiát használók). Ez a módszer alapja lehet további, egyes csoportokra vonatkozó célirányos kutatásoknak, hiszen segítségével a generációs megközelítéseknél árnyaltabb kép rajzolható a vizsgált korosztály médiahasználatáról.

A fókuszcsoporthoz tartozó fiatalok számára a médiatér egyszerre ismerős, természetes közeg és idegen, felfedezésre váró világ. Az otthoni, szabadidős és részben iskolai életük egy részét az online világhoz kapcsolódva élik. A legáltalánosabb szórakozásformákon, azaz a sorozat- és filmnézésen, zenehallgatáson, videójátékozáson és vásárláson túl, többen a médiaeszközöket tudásszerzésre és tudástermelésre is használatba vették már. Az interjúk alapján ezzel a lehetőséggel azok tudtak jobban élni, akik megalapozottabb általános (hagyományos) műveltséggel rendelkeztek és magabiztosabban mozogtak az online térben. De még a legintenzívebb médiahasználók számára is sok újat tartogat a késő modernitás médiavilága. Az átélhető élmények egy része élvezetes, a megszerzhető tudás hasznos, ugyanakkor adódnak rossz vagy kellemetlen helyzetek, melyekre az iskola kevésbé készítette fel őket. A diákok nem tettek említést olyan szisztematikusan építkező programokról, melyek a médiahasználatban rejlő lehetőségek

jobb kihasználásában, vagy a veszélyekkel való hatékony megküzdésben segítették volna őket. Ehelyett az iskolákban a tiltás és fegyelmezés különféle formáival találkoztak. A legtipikusabb ezek közül a médiahasználat időbeli, vagy térbeli korlátozása, illetve a médiaeszközök feletti kontroll. A saját mobiltelefon használatát minden iskolában szigorúan szabályozzák, és jellemző büntetési formának számít mindenhol a tanulók eszközeinek hosszabb-rövidebb időre történő elvétele. Másfelől azt is látni lehet, hogy az iskolai médiaeszközök használatában (digitális tábla, wifi hálózat, számítógépek) a tanárok vannak előnyösebb helyzetben. A fókuszcsoportos beszélgetések és az 5. fejezetben elemzett dokumentumok alapján azt mondhatjuk, hogy a média az iskola világában nem erőforrásként, hanem – Császi találó kifejezésével élve – mumusként van jelen (Császi 2003). Nem véletlen, hogy több megszólaló tizenéves büntudattal beszélt a saját médiahasználatáról, vagy moralizált mások (azaz kortársaik) túlzó vagy helytelen médiahasználatára felett. A médiával kapcsolatban így kialakuló önreflexív viszony a médiahasználat fontos és valós problémái helyett az iskola és a média konfliktusára próbál választ adni. A fókuszcsoportok résztvevői például sokkal többet beszéltek az idő elpazarlásáról vagy a hozzászólók rossz helyesírásáról, mint az adatbiztonsággal kapcsolatos kérdésekről.

7. TIZENÉVESEK ÁLTAL KÉSZÍTETT MÉDIASZÖVEGEK ELEMZÉSÉNEK TAPASZTALATAI

A kutatás utolsó fázisában tizenévesek által készített médiaszövegeket elemeztem. A bemutatott gyakorlatok alapján azt gondolom, hogy a közösségi hálózatokon terjedő médiatartalmak mennyiségénél sokkal érdekesebb ezek formája, tartalma, és az a gyakorlati tevékenység, melynek révén ezek létrejönnek. Ebből a nézőpontból a közönség mérete sem lényeges, hiszen a páros szerepjáték éppoly izgalmas és érdekes kulturális gyakorlatok színtere, mint a százezres közönséget vonzó *Soha* című kisfilm, vagy a 25 fős osztályközösségnek készülő *Gyerek Hírek*.

Az elemzethez hasonló jelenségek etnografikus leírása közelebb vihet minket ahhoz, hogy megértsük, miként használják az emberek – jelen esetben a tizenévesek – a médiát (Miller et al. 2016). A fiatalok médiahasználata mindenekelőtt azt mutatja meg, hogy a médiahasználat a mindennapi élet szerves része. Ha a médiahasználatról csak a technológiai eszközök minden korábnál gyorsabb rotációja és inváziója mentén beszélünk, és a gyerekek és fiatalok médiahasználatát csak ebből a technológiai aspektusból vizsgáljuk, azaz ragaszkodunk a generációs modellekhez (Pais 2013), akkor szem elől tévesztjük a sokkal fontosabb kulturális gyakorlatokat. Nem a technológia hozza létre a részvételt, hanem az emberek cselekvései. A technológia ugyanakkor lehetőséget teremt arra, hogy új kapcsolatok és együttműködések, ezáltal kulturális termékek jöjjenek létre (Jenkins et al. 2016). Ugyanakkor persze veszélyeket és csapdákat is rejt, melyek kivédésére fel kell készíteni a gyerekeket és fiatalokat.

Mi sem bizonyítja jobban, hogy a médiakonvergencia a szociális és kulturális gyakorlatok összeolvadása és átrendeződése (Jenkins 2006), mint azok a tizenévesek által létrehozott médiaszövegek, melyekben jól felismerhetők, vagy szándékosan artikuláltak a hagyományos médiaszövegek formái, tartalmi, esztétikai, vagy kulturális sajátosságai.

A szerepjátékot író lányok az irodalmi alkotások, a könyvek, a zene, tágabb értelemben a művészet mindennapi életben betöltött kitüntetett szerepére is felhívják a figyelmünket. Egyúttal az olyan társadalmi gyakorlatokra is reflektálnak, mint a párbeszéd vagy a vita. Tanulási folyamatként kell tekintenünk arra, ahogyan a klasszikus műveket a fiatalok felhasználják, darabjaira bontják és a részekből új alkotást készítenek, ahogy ezt a *Soha* című film ifjú alkotója tette. (Jenkins et al. 2016). Nem kevésbé izgalmas az a tevékenység, ahogy a *Gyerek Hírek* szerzői különféle felületeken igyekeztek megszólítani a közönség tagjait. A különféle platformokon megjelenő tartalmak társadalmi beágyazottsága nem technológiafüggő. Elegendő a játékokra, feladványokra, receptekre, vagy játékleírásokra utalni.

A fiatalok által készített szövegek rendkívül mélyen és közvetlenül kapcsolódnak mindennapi élményeikhez. Az új média kínálja disztribúciós lehetőségek – függetlenül

azok mértékétől – kiválóan alkalmasak a tapasztalatokhoz kötődő reflexiók interpretálására. A média ilyen formán történő használatakor, azaz a részvétel, a játék, a rekreáció, a tartalmak remixelése és újraformálása során a fiatal fogyasztók olyan képességekre, készségekre és tudásra tesznek szert, melyeket az élet további területein, komolyabb célok szolgálatába is állíthatnak (Jenkins–Green 2008). Például nem csak a kreativitásuk fejlődik, hanem a kommunikációs kompetenciáik is, emellett megismerik a digitális terek „játékszabályait” is.

8. ÖSSZEGZÉS – A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK HASZNOSÍTHATÓSÁGA A MÉDIAMŰVELTSÉG FEJLESZTÉSE SORÁN

Disszertációmban a tizenévesek médiahasználatának iskolai és iskolán kívüli gyakorlataira koncentrálva azt szerettem volna bemutatni, hogy milyen kevés kapcsolódási pont van a média- és információműveltség fejlesztésének iskolai praxisa és a vizsgált korosztály mindennapi tevékenysége között. Előbbire még napjainkban is – sőt paradox módon egyre inkább – a felügyelet és korlátozás a jellemző. A kerettantervek a médiatudatosságra nevelés címkéje alatt a médiavilágot egy veszélyekkel teli helynek írják le, a használatban rejlő lehetőségekről alig tesznek említést. Az iskolai dokumentumok pedig ennek megfelelően próbálják szűkíteni a tanulók iskolai médiahasználatának lehetőségeit. A médiaműveltségről alkotott tanári elképzelések egyfelől tükrözik a kerettantervek szemléletét, de túl is mutatnak azon, hiszen nagyon sokan a médiaműveltségben látják azt az eszközt, mely segíthet a fiataloknak abban, hogy megértsék a késő modernitás komplex kihívásait. Mindeközben a médiaoktatás iskolai lehetőségei beszűkültek, napjainkban már csak kevés iskolában van médiaóra. Kutatásom azt mutatja, hogy leginkább a médiatanárok ismerték fel a szemléletváltás szükségességét, de egyfelől nehezen lépnek távolabb az elmúlt két évtizedben kialakult gyakorlatoknál, így a mozgóképkultúra- és médiaismeret tantárgy továbbra is főként elmélet fókuszú. Másrészt túl kevesen vannak ahhoz, hogy változást tudjanak elérni.

A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések és a tizenévesek által alkotott médiaszövegek elemzése megerősítette, hogy az új, konvergens médiakörnyezetben alkalmazandó képességek és készségek nem teszik feleslegessé a régieket. Az új médiaműveltség is szövegalapú, a képek és hangok nem szorítják ki az írást és olvasást. Épp ellenkezőleg, a hagyományos műveltség és tudás hiányosságai komoly hátrányt jelentenek. A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések során elhangzott, hogy a rossz helyesírás, az igénytelen nyelvhelyesség, vagy más esztétikai problémák a közönség elutasítását eredményezik. Az új média használata során nem elsősorban a technológiai tudás a döntő, hanem a széles körű ismeretek, azaz a kulturális jártasság lesz a sikeresség záloga.

Ha mindezt el tudjuk fogadni, akkor azt is megérthetjük, hogy a tanárok korábbi fejezetben vázolt médiaműveltség-felfogása miért nem teljes. Nem csak az a probléma, hogy a médiáról és az ahhoz kapcsolódó műveltség-komponensekről nincs kialakult konszenzus. Sokkal inkább arról, hogy az uralkodó felfogás fókuszában a technológia áll. A médiatudatosság fejlesztése köré épített mítosz, melyben a média egyfajta mumusként hordozója és közvetítője a hamis és megtévesztő, vagy egyenesen hazug tartalmaknak, és amelyben a cél, hogy a fiatalok képesek legyenek érték- és igazságalapon választani az üzenetek között, nem vet számot kellő mértékben a média mindennapokban betöltött szerepével. Nem vagyunk könnyű helyzetben, ha meg akarjuk tanítani, hogy mely forrás hiteles és melyik nem, vagy, hogy melyik tartalom hasznos és melyik értéktelen. A gyorsan változó médiakörnyezetben erre aligha van mód. Arra viszont törekedhetünk, hogy a világot – beleértve és nem kiragadva a média világát – komplexitásában értelmezzük.

A fiatalok médiafogyasztásának és alkotótevékenységének megismerése közelebb vihet minket ahhoz, hogy a fenti célt miként érhetjük el. Egyrészt jól látható, hogy a tizenévesek érdeklődése projektekre és nem elszigetelt feladatok megoldására irányul. Az elsajátítás és az alkalmazás egy hosszabb, koncentrált és összetett folyamat része, melyben a megannyi szempontra figyelni kell. Ez nem más, mint a projektpedagógia módszere, melynek középpontjában egy probléma megoldása áll. A feladat megoldása közben a résztvevők (a tanulók) közösen kutatnak, felfedeznek és egy produktumot hoznak létre. A

projektpedagógiai ismérvei közül kiemelhető a tevékenységorientáltság, a tartalmi komplexitás, az önállóság és a kooperativitás, időkezelés, képességfejlesztésre koncentráció és a motiváció (Jakab 2005).

Mindez alig áll távol a részvételi kultúrától, ahol lehetőség van a közös tevékenységre, de az iskolával ellentétben semmi sem kötelező. A közösségek rugalmasan szerveződnek, a részvétel is fluid. Mindenki annyival járul hozzá a feladat megoldásához, amennyit készségeiből, idejéből, érdeklődéséből, vágyaiból és tudásából hajlandó feláldozni (Jenkins–Green 2008). A médiaműveltség-fejlesztése során e két terület közelítése szükséges. Más szavakkal, az iskolai fejlesztés módszereit a mindennapok tapasztalataihoz és médiahasználati praxisához kell igazítani. A fiatalok többsége azonban nincs birtokában annak a tudásnak, amellyel könnyedén minőségi, és a nyilvános térben publikálásra érdemes tartalmakat tudjon készíteni. Még az ügyesebbek és aktívabbak is sok nehézséggel küzdenek, melyek egy része technikai, más része kulturális jellegű (Németh et al. 2021). De ez csak az egyik ok, ami miatt a gyakorlati tevékenységek segítése fontos, ezzel együtt szükséges az iskolai médiaműveltség-fejlesztés újragondolása. Ahhoz, hogy a fiatalok megfelelő hangon és kellő hatékonysággal tudjanak véleményt nyilvánítani, komplex, tantárgyakon átívelő programra van szükség.

LEGFONTOSABB FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Baacke, Dieter (1996): Medienkompetenz – Begrifflichkeit und sozialer Wandel. In Rein, Antje von (szerk.): *Medienkompetenz als Schlüsselbegriff*. Bad Heilbrunn, Klinkhardt-Verlag, 112–124. p.
- Borbás László – Herczog Csilla – Szijártó Imre – Tóth Tibor (2015): *A médiaoktatás beágyazottsága a magyar közoktatásban – Iskolai terepmunkák tanulságai*. Eger, Eszterházy Károly Főiskola. URL: <http://p2015-5.palyazat.ektf.hu/public/uploads/zaro-beszamolo-5-piller_56bo69foarard.pdf> [utolsó letöltés: 2020. február 20.]
- boyd, danah (2010): Social Network Site as Networked Publics. In Papapcharissi, Zizi (szerk.): *A Networked Self Identity, Community, and Culture on Social Network Sites*. New York, Routledge, 39–58. p.
- Buckingham, David (2002 [2000]): *A gyermekkor halála után*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Buckingham, David (2005 [2003]): *Médiaoktatás*. Budapest, HSA-ÚMK-ZSKF.
- Buckingham, David (2007): Media education goes digital: an introduction. *Learning, Media and Technology*, Volume 32., 111–119. p.
- Buckingham, David (2019): Rethinking digital literacy: Media education in the age of digital capitalism. *Digital Education Review*, Volume 37. 230–239. p. URL: <<https://ddbuckingham.files.wordpress.com/2019/12/media-education-in-digital-capitalism.pdf>> [utolsó letöltés: 2020. november 30.]
- Császi Lajos (2002): *A média rítusai*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Császi Lajos (2003): *Tévéeőrőszak és morális pánik*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Császi Lajos (2008): Médiakutatás a kulturális fordulat után. *Médiakutató*, 2008. ősz. URL: <https://mediakutato.hu/cikk/2008_03_osz/07_mediakutatas_forradalom> [utolsó letöltés: 2020. december 12.]
- Császi Lajos – Istvánffy András (2010): A Makrancos hölgytől a Big Brotherig. A frankfurti és a birminghami iskola. *Médiakutató*, 2010. nyár. URL: <https://mediakutato.hu/cikk/2010_02_nyar/03_frankfurti_birminghami_iskola> [utolsó letöltés: 2020. december 12.]
- Császi Lajos (2011): *A Mónika-jelenség kulturális szociológiája*. Budapest–Pécs, Gondolat – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.
- Foucault, Michel (1990 [1975]): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Foucault, Michel (2020 [1999]): *A rendellenesek. Előadások a Collège de France-ban (1974-1975)*. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Károli Gáspár Egyetem.
- Glózer Rita (2016b): Részvétel és kollaboráció az új médiában. *Replika*, 2016. december, 131–150. p.
- Glózer Rita (2019): Túl(?) a részvételi kultúrán. *Apertura* 2019 tél. URL: <<http://uj.apertura.hu/2019/tel/glozer-tul-a-reszveteli-kulturan/>> [utolsó letöltés: 2019. május 2.]
- Hartai László (2014): *Médiaműveltség – Iskolakeretben. A médiaműveltség fejlesztése az európai közoktatás rendszerében*. URL: <http://televele.hu/wp-content/uploads/2014/03/hartai_mediamuveltség_iskolakeretben.pdf> [utolsó letöltés: 2020. február 12.]

- Hartai László (2016): Újra válaszüton a mozgókép- és médiaoktatás? *Neveléstudomány*, 2016/2. URL: <http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2016/nevelestudomany_2016_2.pdf> [utolsó letöltés: 2020. február 11.]
- Hartley, John (2009): *The uses of digital literacy*. St. Lucia, University of Queensland Press.
- Helsper, Ellen – Eynon, Rebecca (2009) Digital natives: where is the evidence? *British educational research journal*, 36. 503–520. p. URL: https://eprints.lse.ac.uk/27739/1/Digital_natives_%28LSERO%29.pdf <utolsó letöltés: 2019. december 4.>
- Herczog Csilla (2012): *A médiaműveltség és médiahasználat vizsgálata 14-18 éves tanulók körében*. Phd-értekezés. Szeged, SZTE-BTK.
- Horváth Kata – Oblath Márton (szerk.) (2015): *A részvételi ifjúságkutatás módszerei*. Budapest, OKT-Full Tanácsadó Kft.
- Horváth Zsuzsanna (2013): A médiatudatosságra nevelés – Tények, reflexiók, példák. In *Médiatudatosság az oktatásban*. Budapest, OFI, 15–24. p.
- Jenkins, Henry (2006): *Convergence Culture. Where Old and New Media Collide*. New York–London, New York University Press.
- Jenkins, Henry – Green, Joshua (2008): *The Moral Economy of Web 2.0*. URL: <http://henryjenkins.org/blog/2008/03/the_moral_economy_of_web_20_pa.html utolsó> [utolsó letöltés: 2017. május 20.]
- Jenkins, Henry – Purushotma, Ravi – Weigel, Margaret – Clinton, Katie – Robinson, Alice J. (2009): *Confronting the Challenges of Participatory Culture. Media Education for the 21st Century*. Boston, MIT Press
- Jenkins, Henry – Mizuko Ito – boyd, danah (2016): *Participatory Culture in a Networked Era: A Conversation on Youth, Learning, Commerce, and Politics*. Cambridge, Polity Press.
- Kaposi József (2015): A tartalmi szabályozás hazai változásai (2011–2013). In *Kaposi József: Válogatott tanulmányok II.*, Budapest, Szaktudás Kiadó, 88–110. p.
- Livingstone, Sonia – Bovill, Moira (1999): *Young people, new media: report of the research project Children Young People and the Changing Media Environment. Research report*. London, London School of Economics and Political Science.
- Livingstone, Sonia – Helsper, Ellen (2008): Parental mediation and children's Internet use. *Journal of broadcasting & electronic media*, 52 (4). 581–599. p.
- Livingstone, Sonia – Sefton-Green, Julian (2016): *The Class – Living and Learning in the Digital Age*. New York, New York University Press.
- Livingstone, Sonia (2016): *The Class: Living and Learning in the Digital Age*. URL: http://www.researchingcommunication.eu/book12chapters/Co4_LIVINGSTONE201617.pdf [utolsó letöltés: 2020. szeptember 3.]
- Mizuki Ito – Horst, Heather – Bittanti, Matteo – boyd, danah – Herr-Stephenson, Becky – Lange, Patricia G. – Pascoe, C. J. – Robinson, Laura (2008): *Living and Learning with New Media: Summary of Findings from the Digital Youth Project*. Chicago IL, MacArthur Foundation.

- Nagy Krisztina (2018): *Műveltség – média – szabályozás*. Budapest–Pécs, Gondolat Kiadó – MTA TK – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.
- Németh Szilvia – Rajnai Richárd – Cziboly Ádám – Bethlenfalvy Ádám (2021): A karanténoktatás tapasztalatai szegregátumban és azon kívül. *Iskolakultúra*, 31 : 6. szám. 17–34. p.
- Lannert Judit (szerk.) (2019): *Nagymintás kutatás a médiaoktatás iskolai indikátorairól és a tanáriattitűdökről*. Budapest, T-TUDOK Tudásmenedzsment és Oktatáskutató Központ Zrt., Kézirat.
- Pais Ella Regina (2013): Alapvetések a Z generáció tudomány-kommunikációjához –tanulmány. In „*Tudománykommunikáció a Z generációnak*” projekt keretében. Pécs, PTE-KJK. URL: <https://ktk.pte.hu/sites/ktk.pte.hu/files/images/szervezet/intezetek/mti/pais_alapvetesek_a_z_generacio_tudomany-kommunikaciojához_-_tanulmany_2013.pdf> [utolsó letöltés: 2018. április 4.]
- Potter, W. James (2005 [2004]): *Médiaműveltség*. Budapest, Wolters Kluwer Kiadó.
- Silverstone, Roger (2008 [1999]): *Miért van szükség a média tanulmányozására?* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Székely Levente – Aczél Petra (2018): Magyar világ 2.0 – fiatalok és az újmédia. In Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Budapest, Kutatópont Kft. – Enigma 2001 Kiadó, 351–386. p.
- Tóth Péter (2016): Fogyasztás: kultúra, média IKT, online lét, számítógépe játék. In *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016.*, Budapest, Excenter Kutatóközpont. 284–314. p.
- Vicsek Lilla (2006): *Fókuszcsoport*. Budapest, Osiris Kiadó.

DOKUMENTUMOK:

- EU Kids Online II. A magyarországi kutatás eredményei. <<https://www.lse.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/eu-kids-online/participant-countries/hungary/Hungarian-report.pdf>> [utolsó letöltés: 2020. október 9.]
- Media and Information Literacy – MIL as a composite concept. URL: <<http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/media-development/media-literacy/mil-as-composite-concept/>> [utolsó letöltés: 2018. december 10.]

A SZERZŐNEK A TÉMÁBAN MEGJELENT, ILLETVE MEGJELENÉS ELŐTT ÁLLÓ PUBLIKÁCIÓI:

- Rajnai Richárd (2019): A médiaműveltség fejlesztésének iskolai gyakorlata. In *A 16 éves PEME XIX. PhD – Konferenciájának előadásai*. Budapest, Professzorok az Európai Magyarországgért Egy., 254–263. p.
- Lannert Judit (szerk.) (2019): *Nagymintás kutatás a médiaoktatás iskolai indikátorairól és a tanáriattitűdökről*. Budapest, T-TUDOK Tudásmenedzsment és Oktatáskutató Központ Zrt., Kézirat, a szerző a munkacsoport tagja volt.

- Németh Szilvia (szerk.) (2020): *A magas látenciaszintű online kockázati kitettség a fiatalok körében Magyarországon. A 13-17 éves fiatalok és szülei körében végzett online felmérés, fókuszcsoporthozos beszélgetések és családi interjúk tapasztalatai.* Budapest, T-TUDOK Tudásmenedzsment és Oktatókutató Központ Zrt., Kézirat, a szerző a munkacsoport tagja volt.
- Rajnai Richárd (2020a): A médiaműveltség és a részvételi kultúra sajátosságai a mozgóképkultúra és médiaismeret érettségi projektfeladatok munkanaplóiban. In H. Varga Gyula (szerk.): *Személyközi és médiakommunikációs tudatosság az iskolában.* Budapest, Hungarovox Kiadó, 155–166. p.
- Rajnai Richárd (2020b): *A médiaműveltség értelmezési keretei a magyarországi tanárok körében.* Me.Dok 2020/3. 113–130. p.
- Rajnai Richárd – Németh Szilvia (2021): Digitális médiahasználat az iskolákban – pandémia idején. Egy fókuszcsoporthozos kutatás eredményei. *Médiakutató* 2021. ősz.
- Németh Szilvia – Rajnai Richárd: Hátrányos helyzetű tizenévesek médiahasználat a koronavírus-járvány első hulláma alatt. *Régió* (megjelenés alatt)
- Rajnai Richárd: Az iskolai médiaoktatás gyakorlata a 21. századi Magyarországon. *Új Pedagógiai Szemle* (megjelenés alatt)

ELŐADÁSOK, WORKSHOPOK A TÉMÁBAN:

- A etnográfia esélyei a médiaoktatásban. Az etnográfia esélyei és lehetőségei a digitális térben // Szeged – SZTE, 2017. április 7-8.*
- Gyerek hírek – esettanulmány egy offline és online platformon megjelenő diákújságról. Médiakutatás a digitális korszakban – Új területek és fogalmak a kortárs médiakultúra kutatásban II. Pécs – PTE, 2019. március 22-23.*
- Médiaműveltség, tudatosság és a részvétel kultúrája a mozgóképkultúra és médiaismeret érettségi projektfeladatok munkanaplóiban. 12. Tudatosság a kommunikációban c. országos szakmai-módszertani tanácskozás. Eger – Eszterházy Károly Egyetem, 2019. május 17–18.*
- Children News – case study of a students' newspaper created simultaneously on an online and an offline platform. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferenciát (IDK2019) // Pécs – PTE, 2019. május 24-25.*
- Film Education Budapest Seminar. Budapest, 2021. október 15-16.,
- A médiaműveltség fejlesztésének iskolai gyakorlata. XIX. PhD-Konferencia a Professzorok az Európai Magyarországiért Egyesület szervezésében. Budapest, 2019. november 14.*
- Digitális médiahasználat az iskolákban – pandémia idején. Egy fókuszcsoporthozos kutatás eredményei. Média a válság idején – A Médiakutató online konferenciája. Budapest, 2021. január 13-14.; Németh Szilviával közösen*
- Digitális médiahasználat a köznevelésben - empirikus kutatások tükrében. A digitális átállás kommunikációs kihívásai – A Magyar Kommunikációkutatási Társaság konferenciája. 2021. május 7.*